

В-к “Вяра”, бр.5 (7), юни 2003 г., ISSN 1312-1928, стр. 8-9.

ПРЕВОДЪТ НА РУБАЙЯТ¹ НА ГЕОРГИ АЛЕКСАНДРОВ - СБОГОМ ФИЦДЖЕРАЛД, ПРОЩАВАЙ ХАЙЯМ

Иво Панов

В края на 2002 г. на книжния пазар у нас се появи заглавието – “Руба’йят” на Омар Хайям. Преводът е дело на сравнително познато на преводаческата гилдия име, предлагало и публикувало в периодичния печат някои от преводите си на Хайямовите четиристишия под две фамилни имена – Станев и Александров. За преводите на Георги Станев вече изразих мнението си в последната глава на “Омар Хайям в България”² - “Преводът на Рубайят на Георги Станев – крачка до Фицджералд, пет до Хайям”. Новото издание е с внушителния обем от 800 четиристишия, като името на преводача сега е Георги Александров. Затова пристъпих към новото българско одеяние на Хайямовата поезия като към нова самостоятелна изява на техния автор.

Първото и основно нещо, което интересува всеки специалист-иранист, изправен пред превод на персийска поезия, е от какъв език е осъществен преводът. Още повече когато става дума за четиристишията на Омар Хайям, отдавна заели своето място в световната литература с филигранния си изказ и философска дълбочина. На трета титулна страница в книгата е написано черно на бяло: “Превод от персийски и интерпретация Георги Александров”. Дали обаче преводът е от персийски? И по каква причина е прибавена тази

¹ Омар Хайям, Рубайят, Превод от персийски и интерпретация Георги Александров, Издателство “Захарий Стоянов”, София, 2003 г.

² Иво Панов, “Омар Хайям в България”, ИК “РадарПринт”, София, 2000 г.

смущаваща в случая дума “интерпретация”? Да се опитаме да отговорим на тези въпроси.

Част от истината за интересуващото ни се крие в послеслова на преводача към изданието. Бихме подминали без особено внимание първата страница, където Г. Александров прелюбопитно ни обяснява своя подход към Хайямовите рубаи и тяхното тълкуване, ако не беше началното изречение, с което преводачът сякаш ни подготвя за това, което следва по-нататък:

“Предлаганият тук превод на поезията на Хайям се отличава от предходните и по-късни преводи преди всичко с тълкуването, с интерпретацията си.” От предходните добре, но от по-късните!

Ясновидство ли е това или непрецизиран изказ? Впрочем, когато в следващите редове бъдем буквално засипани с низ от неточности, фриволни твърдения и смущаващо незнание, въпросът ще стане напълно излишен. За какво става дума?

Ще започнем с това, че титулът на Хайям не е “Хаяс ад Дин”, както погрешно смята Г.Александров, а “Гияс ад Дин” поради баналната причина, че се изписва с начална буква “Гайн”. Тя би могла да изразява всеки друг звук, но не и “х”. Човек, боравещ с персийския език, не може да обърка тези две съгласни. Да не говорим за гласните, защото в персийския звукът “и” има буквено изражение, и когато е върху листа, следва да бъде прочетено. Освен това титулът не означава “Защитник на вярата”, а “Помощ за вярата”. Към горното може да прибавим и че артикълът в името на поета не трябва да се изписва както в руския език с “ль”, а с обикновено “л”.

Имената на другите персийски класици също са изписани погрешно. Вместо Фердоуси, Незами и Хафез, те са в руския им вариант: Фирдоуси, Низами и Хафиз. Що се отнася до споменатия от Г.Александров Фейзи, който имал “най-малко сто хиляди” стиха на персийски, бих бил признателен на преводача, ако посочи и другите имена на този автор, защото ще е приятно след повече от две десетилетия работа с персийския език и литература да се натъкнеш отведнъж на ново име в нея.

Но изненадите не спират дотук. В послеслова си Г.Александров ни информира, че *“медресе”* е висше духовно училище, което не е така. То е средно такава. Уверява ни, че персийският класик *“е дал обет за безбрачие”*. От което би следвало, че разполага с неизвестни до този момент на хаямистиката документи. Твърди, че *“Омар Хайям е и духовно лице”*. А това съвсем не отговаря на истината. Той е познавал отлично Корана, но това не означава, че е *“духовно лице”*. Г.Александров твърди още, че астрономът Хайям *“е създал най-точния за времето си, а и засега календар”* и отново греши. Защото календарът на екипа, ръководен от Хайям, отстъпва по точност на днешния, макар и с малко. Преводачът ни убеждава и че Хайям е *“изобретил редица приспособления в измервателната техника при течности и за определяне на каратите на скъпоценните камъни и на предметите от злато.”*, а няма никакво основание за това. Приносът на Хайям не е в приписваните му от автора на послеслова *“приспособления”*, а в математическите му трудове, където предлага формули за такива измервания. Г.Александров ни убеждава още, че *“ислямът забранява винопиенето.”* Да, така е, но той забравя (или пък не знае!), че Иран приема другата разновидност на исляма – шиитската. За разлика от *“правоверния”* сунитски ислям, *“еретическия”* шиитски не е толкова догматичен. А по отношение на виното и винопиенето ще е достатъчна само бегла справка с един от най-старите персийски прозаически паметници от XI век – трактата *“Сийясат-наме”* (*“Книга за управлението”*) на персийския везир на външните и вътрешните работи Незам ал-Молк (1017-1092), успешно управлявал при султаните Алр Арслан и Малек шах. Съвременник на Хайям, Незам ал-Молк излага в книгата си своите политически и обществени възгледи, но в глава 29, озаглавена *“За реда на събиранията за винопитие и правилата за това”*, обръща внимание и на онова, за което според Г.Александров винаги е съществувала възбрана.

Омар Хайям е наричан понякога *“имам”*, но това далеч не означава *“Доказателство на истината”*, както смята Г.Александров. Едно от значенията на *“имам”* е *духовно лице*. В персийския често се употребява

като обръщение към лица с дълбоки познания в теологическите науки. Колкото до другото звание “Доказателството на истината” /“Хаджат ол-хаг”/, (незнайно защо то е лепнато след името на поета дори на първа титулна страница?!), това е деветата най-висша степен на посвещение в тайните на сектата на исмаилитите в Персия, първи въвели в световната практика показните убийства при разрешаването на политически и религиозни спорове.

На страница 210 преводачът самонадеяно заявява: *“Безспорен е и фактът, че те (четиристишията /бел.моя/) са създадени не на официалния за времето си арабски език, на който са написани научните трудове на Хайям, но на староперсийски, а сегашният персийски вариант стои доста далеч от първоначалния им текст”*. Дори само тази констатация на Г.Александров е достатъчна, за да стане пределно ясно, че самият той стои безкрайно далеч от персийския език. Защо? Ами защото понятие “староперсийски” в съвременната иранистика не съществува. На науката са известни само три етапа, през които минава персийският език: древноперсийски (до III в. пр.н.е.), средноперсийски, наричан още пехлеви (до VII в. от н.е.) и новоперсийски език (след VII в. до наши дни). Дори да допуснем, че Г.Александров е имал предвид древноперсийския, това би означавало, че Хайям е съчинил обезсмъртилите го стихове на един мъртъв от 14 века вече език, като е ползвал за това единствено възможното клинообразно писмо. Така че, за сведение на “преводача от персийски”, това което е писал Омар Хайям преди повече от 870 години е същото, което днес четем на съвременен персийски език. Абсолютно същото!

Учудваща е, и определено не е похвална лекотата, с която Александров продължава да ни поднася своите дълбоки познания (а може би открития!) На стр. 212 той твърди буквално следното: *“В моя превод са римувани на ударена сричка в края на стиха първият, вторият и четвъртият стих, а третият е с една сричка по дълъг и е неримуван, макар че често съдържа скрита, вътрешна рима, както е в оригинала. Стихосложението е 12, 12, 13, 12 срички, при което е почти дублиращо*

оригинала...” Несериозно и неграмотно за човек, имащ претенцията да превежда персийска поезия. Такъв би следвало поне да знае, че за “срички” въобще не може да става и дума, защото персийското стихосложение не е силабическо, а метрическо – т.е. размерът се определя от т.н. “ритмическите стъпки”. В системата на арабо-персийското стихосложение се различават 8 основни стъпки, съчетанието на които образува 19 основни метрични варианта. Някои стъпки могат да претърпят различни промени, поради което броят на метричните варианти достига до 24. В жанра рубаи употребата им най-често се свежда до 8-9 основни метрични размера и 3-4 техни подвида... Следователно “*дублиращото оригинала стихосложение от 12, 12, 13, 12 срички*” съществува само и единствено във въображението на Г.Александров ...

На страница 213 отново се сблъскваме с преводаческа самоувереност и откровенено незнание: “*За поетичното /изписвам така както е в книгата!/ му творчество (на Хайям /бел.моя/) се споменава, и то бегло, само в сведенията на Ибн ал Кифти.*” Наистина информацията получена от Кифти е първата, в които се съобщава за Омар Хайям като за поет. С добавката, че споменаването не е “бегло”. Ще си позволя обаче да препоръчам на Г.Александров да се запознае с някои автори и техните трудове, след което, надявам се, мнението му коренно ще се промени. Това са “Допълнение към “Пазителите на мъдростта” на Абу-л-Хасан ал-Бейхаки, “Дом на радостта” на Яр Ахмад Табризи, “Събрани летописи” на Фазлаллах Рашид ад-Дин, “История на мъдреците” на Шахрузи, “Огледало на рабите божи” на Наджм ад-Дин Абу Бакр ар-Рази, съчиненията на Ибн ал-Асир, на Незами Арузи Самарканди и т.н.

Прелюбопитна е и използваната от преводача схема за подредбата на включените в сборника четиристишия: “*Структурата на подреждането е спирална, с повторение на основните теми и е преливане на ново и по-високо ниво във възходяща и низходяща ДНК двойна спирала...*”. Представете си само мащабността на замисъла - “*преливане на ново и по-високо ниво*”, при

това в “низходяща ДНК двойна спирала”!!! По-нататък ще видим как тази “спирала” е изиграла лоша шега на преводача.

На осемте пълни страници послеслов Г.Александров успява да ни поднесе цяла поредица интересни, при това взаимно изключващи се тези: Стр.208 “*Същевременно аз съм се стремял да бъда верен на “оригинала”, но без да изпадам в излишна обстоятелственост при интерпретирането на съмнителни по произход и мъгляви по съдържание фрази.*” Стр.210 “*...че академичният подход при превода на поезията на Хайям е не само смешен, но и вреден. Да се стремиш да бъдеш буквално верен на оригинала е белег на поетическо безсилие.*” Стр. 212 “*...при което без да видоизменям текста, го интерпретирах и разпространих...*”

Силно интригуващо е да разберем как би могло да се осъществи декларираното от преводача: хем да е верен на оригинала, хем преводът му, след евентуален академичен подход, да не стане смешен, че дори и вреден. Какво, интересно, поражда у него подобни опасения? И защо, ако е верен на оригинала, ще се обезсили поетически! И като как ще стане, без да видоизменя текста, да го интерпретира? Не е ясно и какво има предвид Г.Александров под “...съмнителни по произход и мъгляви по съдържание фрази.” (подчертаване мое)!? След като си превел “от персийски” 800 рубаи, би следвало най-малкото да си разбрал, че при Хайям подобни фрази и с лупа да дириш, няма да ги откриеш. Друг е въпросът, ако ползваш по-свободен превод от трети език. Защото Хайям е ненадминат в този поетически вид именно благодарение на прецизния си, кристално ясен и философски оплътнен изказ. Но дори и да не успееш да го разбереш, докато се трудиш върху превода, то би могъл да го прочетеш във всяка литературна енциклопедия, да не говорим за специализираната литература.

Между впрочем, не се ли крият зад всички тези крайно несериозни и противоречащи си твърдения объркаността, страха на неуверения в себе си преводач, заявил публично нещо, което не е направил? Не стои ли зад тях съзнателно прокарано внушение? Или пък прозира превантивната застраховка, заявката за индулгенция?...

Какво може да се каже за самите преводи на Г.Александров. Основното, което се набива в очи след прочита им е, че преводачът така и не е смогнал да се потопи в духовното пространство на Хайям, не е успял да го разбере, затова и не е могъл и да го интерпретира на български. Защото преводите на Г.Александров не ни представят, за жалост, убедителен поетически образ на Омар Хайям. Вместо него се натъкваме на диаметрално противоположни като внушение четиристишия, с някои от които преводачът направо ни изважда от равновесие. Как например да свържем в едно цяло декларацията на Г.Александров: *“Моят превод представя Омар Хайям като свободолобец и радетел за справедливост и човешко достойнство, чийто девиз е: “Духът свободен!”*, със следното “преведено” четиристишие:

*На виното сезонът свърши, о, тъга! –
На бистрото вино де са дните ни сега?
Уви, стои запасът с вино недокоснат.
Стоят в очакване жените и в мъзга.*

/рубаи №775/

Или пък с други бисери от същото естество: *“Спаси любимата от устните зловонни”* /рубаи №127/; *“О, щерки забранени, позволени майки”* /рубаи №457/; *“В затвор, на прием знатен и в леглото с дама!”* /рубаи №601/; *“Чуй, скъпа, пий и глупости не бърбори”* /рубаи №637/; *“Пияна, лягаш ти и с двама наведнъж!”* /рубаи №640/; *“На някоя красавица от бюста як”* /рубаи №765/ и пр.

Излишно е да питам от кой персийски оригинал Г.Александров е превел тези и други подобни творения, защото такива в четиристишията на персийския класик просто не съществуват. А дали тук пък не се сблъскваме с “интерпретацията” на преводача? И ако е така, кого всъщност интерпретира той? Във всеки случай не изящния лирик Хайям.

Да видим и как Г.Александров е възприел жизнелюбеца Хайям, как го е представил в “преводите” си. Няма да цитирам самите опуси на преводача,

ще посоча само няколко детайла в тях. Те ще очертаят зримо декорите на представлението. Като цяло нещата се свеждат до предпочитаната от Г.Александров лексика. Без да претендирам за изчерпателност, ще посоча, че думата “кал”, дали защото е удобна за римуване или защото е характеристика на нечий стил, но тя присъства не в едно-две, а в цели 18 четиристишия. Ласкавата дума “скот” съзрях само в 6 рубаи. Бедата е, че в текста се срещат и предизвикват неприятно усещане и други красиви думи като: “смрад”, “гад”, “сган”, “кретен”. Не могат да не подразнят ухото и натуралистични образи като: “мръсна клетка”, “живуркаш в смрад”, “устните зловонни”, “гаден тип”, “кръвник”, “дом проклет”, “блудкав свят”, “не светотатствай със чене”, “дъха си гнил”, “тип жесток” и т.н. Ето един потресаващ пример как Г.Александров “творчески” е преосмислил четиристишието на Хайям, умело гарнирайки го с подходящо подбрана лексика.

Отнякъде се пръкна гаден тип – мръсник.

Конте, облечено в дима на ада – шик!

Не мъж и не жена, той чашата ми перна.

Безценно вино в прах поля, о, тоз кръвник!

/рубаи №394/

Оригинал и мой превод - рубаи №72³

Ти счупи моята стомна със вино, о, Господи!

Затвори пред мен дверите на насладите, о, Господи!

И лисна върху земята пурпурното вино!

Проклет да съм, няма пияният си ти, о, Господи?!

³ Номерацията на персийския текст и на превода съответства на номерацията в българското издание на “Хаким Омар Хайям Нишапури, том I, Рубайят. Филологически превод, бележки и коментар Иво Панов”, Второ преработено и допълнено издание, АИ “Проф. Марин Дринов”, Изд. “Рож”, София, 1999г.

И за да приключим с крайно неудачно подбраната за езика на Хайям лексика, ще посочим и неуместните за XI и XII век понятия като: “*шифър*”, “*цигулка*”, “*дама*”, “*професор*”, както и неудачното за българския език поставяне на думата “*пепел*” в мъжки род:

“*Със вино шепя моя пепел омесете.*”

Преминем ли обаче към “*академичния подход*”, от който с основание толкова се бои Г.Александров, нещата придобиват печални измерения. Превеждайки от трети език, без да може да използва самите оригинали, Г.Александров е подходил с наивна доверчивост както към филологическите, така и към поетическите преводи в използваните от него издания. И просто не е разбрал, че многократно е превеждал усърдно различни преводни варианти на... едно и също четиристишие. Примерите в това отношение са много и достатъчни, за да проумеем източника на огромния брой рубаи, представени ни от преводача. Защото има рубаи, от които Г.Александров с лекота е сътворил по 3 (три), дори 4 (четири) нови.

Ако допуснем, че пред нас стоят различни преводачески варианти, те би следвало да бъдат не в основния текст, а в края на изданието. Ако пък представляват така наречената “*интерпретация*”, преводачът е бил длъжен да го заяви и разясни. Ако въобще такова разяснение може да бъде дадено.

За да превеждаш поезия на народ с различни религия, култура, традиции, нрави и бит, би следвало поне малко да навлезеш в тях. Или поне да се консултираш с човек, сведущ по тези неща. Кое не е сторил Г.Александров. Резултатът е налице. Целият текст гъмжи от лични имена, при това погрешно изписани, без познаването на символа, който те носят, на ореола, с който са обкръжени, самите те, а и четиристишията остават загадка за читателя. Преводът на Г.Александров е гарниран и с множество непонятни за българина думи, изрази, идиоми, географски названия и т.н., за които той не е счел за необходимо да отдели каквато и да е бележка. За причината не е

трудно да се досетим. И е постигнал поразителен ефект. Така например едно и също име е изписано по два начина: *Джамшид* и *Джамшиед*; Феридун е станал *Ферудин*; Абу Саид Адхам е станал *Бу Саид Аджем*; Гобад е станал *Кобад*; градът Гус, родил толкова велики имена, незнайно как се е превърнал в *Тхус*; легендарната река Джейхун е преименувана на *Джихун*. Няма помен от пояснения и за: “хури”, “Джем”, “саки” (вместо “саги”), “Симург”, “михраб” (вместо “мехраб”), “Сунна”, “кей”, “адине”, “седжадех”, “Диван”, “Каусар”, “медресе”, “Шибан” (вместо Ша’бан) и “Реджеб” (вместо Раджаб) и т.н. Тъжно стоят и ни озадачават стихове от рода на: “*Пиянството на свободата най е свято. / Луна и риба, връх и дъно – за света.*” ; “*О, лицемернико, обзет от броеница:/ На чаша и любима право аз ще дам!*”; “*О, броеница – армия на лицемерност:/ И тебе ще продам аз, без да ми е жал.*”; “*От рибата тук долу до луната горе:/ Чуй, виното е най-доброто на света!*”; “*На четири и седем ти си резултат./ Кое да избереш, не знаеш – в този свят.*”... Не по-малко озадачаващо звучат и цели четиристишия, в които вместо да се наслаждаваме на Хайямовата мъдрост, четем пълни безмислици.

Не ми се ще да пропусна и един показателен пример за това, как липсата на познания в дадена област, може да ти изиграе лоша шега. Не прилагам мой превод, тъй като подобно рубаи не съм срещал.

Да постиш, то не е да имаш чин и пост.

От тях едва ли се отказва някой прост.

От постене отказвах се аз често нощем:

Защото веселбата беше моят гост.

/Рубаи №246/

Оставяме без внимание дълбокомисленото прозрение в първите два стиха. Но в тях има и още нещо. След като ги прочете, човек би сметнал, че постенето най-вероятно се подценява от “по-непростите”, което също трябва да отчетем като прозрение на преводача. При вторите два реда обаче

наблюдаваме ярка проява на неведение, защото всеизвестно е, че при мюсюлманите постенето продължава от развиделяване до свечеряване. По тъмно храна, напитки, цигари и някои други съблазни са разрешени. Така че няма никаква необходимост който и да е да се отказва от постене нощем.

След всичко посочено дотук, смятам за безпредметно да разглеждаме въпроса, доколко Г.Александров се е придържал към формалните елементи на персийския стих. Ясно е, че след като не си на “ти” с оригинала, не си в състояние да разбереш кога да използваш тройна и кога четворна рима, кога има редиф /рефрен/, къде е мястото на вътрешната или крайната рима, на фокусиращата рима, къде има алитерация, асонанс и т.н. Г.Александров е загърбил всичко това и е сметнал за достатъчно да се облекне единствено на тройната рима **aaba**. От останалото няма и помен. Въпреки, че ни убеждава: *“Поради това ми се наложи да използвам стъпката “ямб”, при което се стремях да запазя другите елементи от оригиналното стихосложение.”*...

В интерес на истината следва да отбележим, че в преводите на Г.Александров има и точно възпроизведени рубаи, които като цяло стоят близко до своите персийски прототипи. Примерите, за радост, не са малко. Част от тях в превода на Г.Александров имат повече от една разновидност, но независимо от това те могат да бъдат определени като сполука на преводача, що се отнася до смисловата близост до оригинала. Всички те стоят поразително близко до публикуван вече у нас и в Иран български филологически превод на рубаите на Хайям. Странно защо Г.Александров се е въздържал да го посочи, след като най-успешните му претворявания, без съмнение, са направени точно от него?

Искрено бих искал да се позова на положителните думи, казани от мен за първите преводи на Георги Александров Станев. Но изреденото дотук не ми дава основание за това. Главно поради обстоятелството, че критерият към неговата работа вече не е същият. Сегашните усилия на Георги Александров Станев изискват много по-сериозен подход, наложен от декларираното от самия него. Затова и предявяваме всички изисквания, които следва да бъдат предявени към превод, осъществен от езика на оригиналните творби. И

търсим онова, което има в тях. За съжаление около 80% от характерния Хайямов почерк, от неговите внушения и философски заключения се губят. Пред нас не е достоверният Хайям, не е дори някакъв изкривен негов образ, а аморфно произведение, достойно да постави началото на нов литературен жанр. Жанрът на *“възходящата и низходящата ДНК двойна спирала”*!